

8gen-ART

e-ISSN: 2792-0569

Rabia KILIÇ*

<https://orcid.org/0000-0002-6526-6980>
eposta: meldarabiaklc@gmail.com
Süleyman Demirel Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Isparta/Türkiye

A. Şevki DUYMAZ

<https://orcid.org/0000-0002-9029-3614>
eposta: abcullahsevky.duymaz@asbu.edu.tr
Üniversite
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Sanat ve Tasarımı Fakültesi, Görsel İletişim
Tasarımı Bölümü
Ankara/Türkiye

*Sorumlu yazar
(Corresponding author)

Bu makale Rabia Kılıç'ın SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim dalında hazırladığı "Jacques Pervititch Haritalarında Çeşmelerin Kent Olgusundaki Yeri: Üsküdar Örneği" adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

**Araştırma makalesi
(Research Article)**

Gönderilme tarihi/Submission date
23.03.2022
Kabul tarihi/Accepted date
28.06.2022
Yayınlanma tarihi/Publishing date
15.08.2022

EKİM/OCTOBER 2022

Cilt/Volume : 2 Sayı/Issue : 1

Sayfa: 56-66 Doi: 10.53463/8genart.202200118

PERVİTİTCH HARİTALARI ÜZERİNDEN ÜSKÜDAR KENT DOKUSUNDA ÇEŞMELER

ÖZET

Su mimarisinin önemli bir yapı grubunu oluşturan çeşmeler, ait olduğu dönemin üslup ve özelliklerini yansıtarak, Osmanlı kent olgusu içerisinde yer bulmuştur. Çeşme yapılarının hem Müslüman halkın çeşme yaptırmayı bir hayır olarak görmesi hem de Osmanlı tebaasının suya atfettiği önem ve suyun hayati değeri gibi birçok etken nedeniyle mahallelerde çok sık rastlanılan bir mimari öge olmuştur. Dönem mimarisinin şekillendirdiği bu yapılar bir yandan da içerisinde bulunduğu kent dokusunu şekillendirmektedir. Genellikle mimari özelliklerinin ele alındığı çeşme yapıları, içerisinde bulunduğu kent dokusuna katkısı konusunda bazı sorular akla getirmektedir.

Osmanlı dönemi kent olgusu; kentin tarihine, coğrafi yapısına, sosyolojik yapısına ve sahip olduğu kültürel birikime dayalı olarak oluşmuştur. Kent olgusu içerisinde yer bulan mimari yapılar ise yer aldığı kenti şekillendirmektedir. Bu noktada, kent dokusunda küçük ölçekli bir yapı grubu olarak yer bulan çeşmeler, hem içerisinde bulunduğu mekâna göre şekillenmiş hem de mekânı şekillendirerek kentsel dokuya katkı sağlamıştır. Pervititch haritalarında kent dokusuyla bütünleşmekte olan çeşmelere günümüz kent ölçeğinde bakıldığında, betonlaşmanın içerisinde neredeyse kaybolmaktadır. Bu noktadan yine günümüz modern dünyasında çeşmelerin önemini yitirdiği sonucu çıkarılmakla beraber, toplumun bu konudaki bilincinin olmadığı ve kent dokusuna sahip çıkılmadığı da bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Jacques Pervititch Haritaları, Çeşme Mimarisi, Kent Dokusu, Üsküdar

FOUNTAINS IN ÜSKÜDAR CITY TEXTURE VIA PERVITITCH MAPS

ABSTRACT

Fountains, which constitute an important building group of water architecture, found a place in the Ottoman urban phenomenon by reflecting the style and characteristics of the period they belong to. Fountain structures have become a very common architectural element in neighborhoods due to many factors such as the Muslim people's view of having a fountain built as a blessing, and the importance attached to water by Ottoman subjects and the vital value of water. These structures, which are shaped by the architecture of the period, also shape the urban texture in which it is located. Fountain structures, which usually deal with their architectural features, raise some questions about their contribution to the urban fabric.

The urban phenomenon of the Ottoman period; It was formed based on the history, geographical structure, sociological structure and cultural accumulation of the city. The architectural structures that take place in the city phenomenon shape the city in which they are located. At this point, the fountains, which take their place as a small-scale building group in the urban fabric, have both been shaped according to the space they are in and have contributed to the urban texture by shaping the space. When we look at the fountains, which are integrated with the urban texture in Pervititch maps, on the scale of today's city, they almost disappear in the concrete. From this point, it is concluded that fountains have lost their importance in today's modern world, but it is also a fact that the society has no awareness of this issue and the urban fabric is not protected.

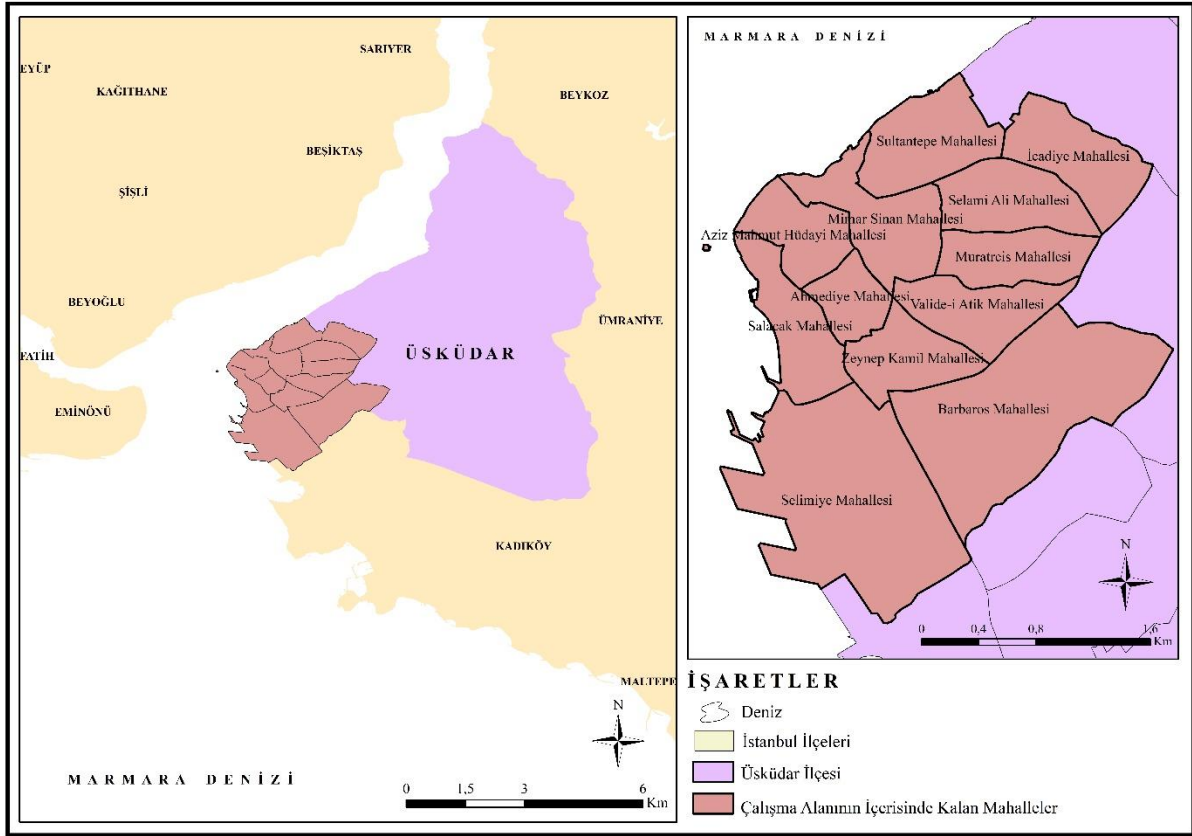
Keywords: Jacques Pervititch Maps, Fountain Structures, Urban Texture, Üsküdar.

1. GİRİŞ

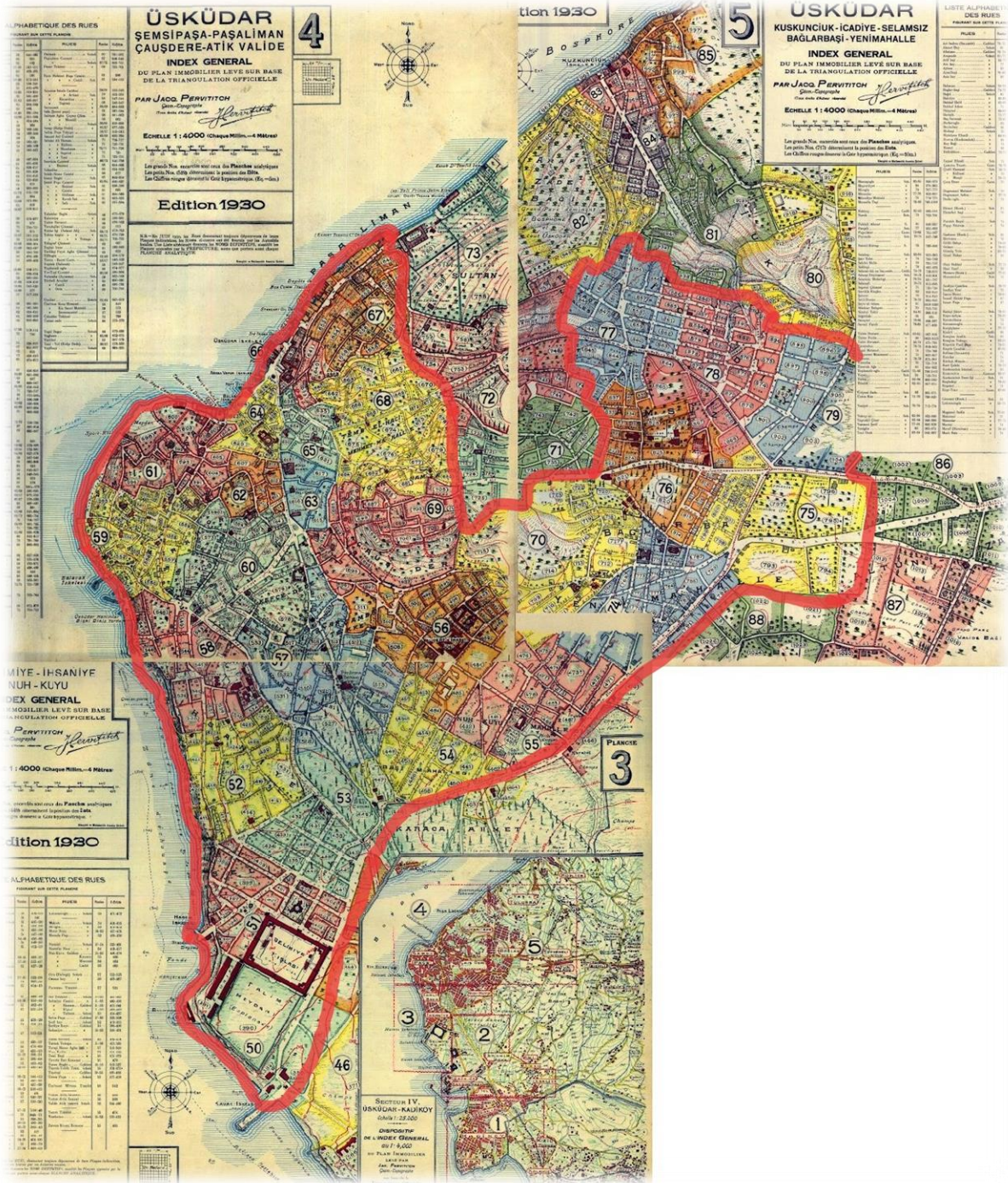
İnsanların ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkan su mimarisi, içinde bulunduğu çağın değerleri doğrultusunda gelişerek önem kazanmıştır. Su mimarisi içerisinde önemli bir yer tutan çeşmeler, küçük ölçekli yapılar olmasına rağmen sokak dokusu ve kent olgusunun gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Türk- İslam medeniyetlerinde İslam'ın etkisiyle suya büyük önem verilmiş, ibadet için temizlik şart koşulmuş ve insanlara su sağlamanın büyük sevabı olan bir hayır işi olduğu çeşitli hadislerle de desteklenmiştir. Bu gibi nedenler bir vakıf müessesesi olan çeşmelerin ortaya çıkması ve zaman içerisinde sıklıkla imar edilmesinde büyük rol oynamıştır (Önge, 1984: 23). Türk su mimarisinde çeşmeler genellikle kesme taştan yapılmış olup; cephe ve çatıyı birleştiren saçak, kemerli bir niş içerisinde suyun akmasını sağlayan lümenin yer aldığı ayna taşı ve bunun önünde, lüleden akan suyun biriktiği bir tekneden oluşmaktadır (Önge, 1981: 115; Aslanapa, 2015: 303). Çeşmeler bu sade mimarisinin yanında, mimarlık tarihi açısından önemli cephe tasarımı zenginliğine sahip olmakla beraber yapıldığı dönemin üslubunu yansıtan yontusal süslemeler taşımaktadır (Ödekan, 1997: 396).

Bir zamanlar Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan İstanbul kentinin Üsküdar semtinde Osmanlı Dönemi itibarıyla gerek ihtiyaç amaçlı gerekse hayır amaçlı pek çok çeşme yapısı yaptırılmıştır. Jacques Pervititch tarafından 1922-1945 yılları arasında yapılan haritalar, günümüzde mevcut veya yok olmuş çeşmeleri tespit etmek ve haritalar üzerinden çeşmelerin kent dokusundaki yerini anlamaya çalışmaya katkı sağlamaktadır. Pervititch tarafından hazırlanan bu haritalar, masrafları özel sigorta şirketleri tarafından ödenen, kadastral parsel düzeyinde yangın risklerini gösteren sigorta haritalarıdır (Güvenç, 1999: 12). Yangın risklerini göstermesi bakımından yapıldıkları dönemde sigortacılar için oldukça önemli bir kaynak olan Pervititch haritaları, 1950 yılından sonra artan nüfus ve şehrin hızla değişmesiyle beraber kullanılamaz hale gelmiş (Sabancıoğlu, 2001: 6) ve günümüz araştırmacıları için önemli bir kaynak olarak tarihi belge niteliğine kavuşmuştur. Pervititch tarafından hazırlanan mimari planlar, günümüzde büyük ölçüde değişmiş ve neredeyse yok olmuş İstanbul'un mimari mirasını ortaya koyan önemli belgelerdir.

Osmanlı kültürünün suya verdiği önem ve İslam dininin bir etkisiyle beraber ortaya çıkan çeşme mimarisi, dönemin sıkça baş gösteren yangınlarında önem arz etmiş; Pervititch'in haritalarında da kendine yer bulmuştur. Yangınlarda suya ulaşılabilirliğin önemli olması nedeniyle, çeşme ve sebil gibi su yapılarının haritalara eklenmesi hususunda hassas davranıldığı görülmektedir. Pervititch, 1:4000 ölçeğinde 3, 4 ve 5 numaralı 3 ayrı anahtar pafta ile Üsküdar'ın ana haritasını (Harita 2) vermektedir. Anahtar paftada, 1:1000 ve 1:500 ölçekli paftaların numaraları ile önemli cadde ve yapı isimleri yer almaktadır. Bu genel planda sınırları belli edilerek numaralandıran mahallelerin her biri, verildiği numara ile mahalle adı belirtilerek 1:1000 ile 1: 1500 ölçekli paftalarda ayrıntılı olarak çizilmiştir. Çalışma alanının sınırları, ayrıntılı ölçekle çizilen paftalardan yola çıkılarak oluşturulmuştur (Harita 1).

Harita 1. Üsküdar Bölgesi ve Çalışma Alanı İçerisinde Kalan Mahalleler

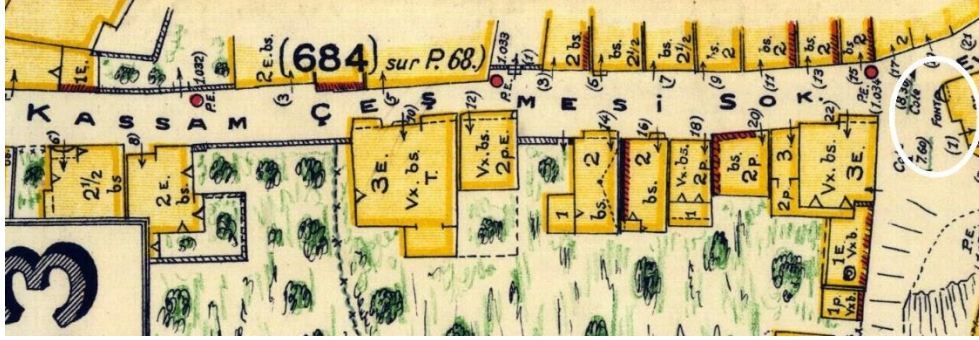
Harita 2. Pervititch Haritası'nda Mevcut Paftalar Doğrultusunda Çalışma Alanının Sınırları

2. PERVİTİTCH HARİTALARI ÜZERİNDEN ÜSKÜDAR KENT DOKUSUNDA ÇEŞME OLGUSU

Kentsel dokunun oluşumu insan faktörü etkisi doğrultusunda kültür, bilim ve teknoloji olgularının gelişmesiyle meydana gelmiştir (Ergen, 2001: 290). Çağın gereksinimleriyle beraber, İslam dininin getirdiği bir olgu olarak hayır amacıyla çeşme yaptırma düşüncesi, Üsküdar sokak dokusu içerisinde kendisine yer bulmuş ve kentsel dokuyu oluşturan öğelerden birisi olmuştur. Kent dokusunu oluşturan eserler, içerisinde bulunduğu mekânı

60

Cedid Sokak (61 numaralı Pervititch haritası), Kassam Çeşmesi Sokak (63 numaralı Pervititch haritası) ve Valide-i Atik Çeşme Sokak (69 numaralı Pervititch haritası) verilebilir. Zamanla bulunduğu çeşmenin adı ile anılmaya başlayan sokaklar ve caddeler, sosyolojik boyutta da çeşmelerin önemini ve kent dokusuna katkısını göstermektedir.

Harita 4. 63 Numaralı Pervititch Haritası, Kassam Çeşmesi ve Bulunduğu Sokak

Camii ve çarşı ekseninde gelişim gösteren Osmanlı kentlerinde, büyük düğüm noktalarında yer alan külliyeler etrafında oluşan kent dokusu çevresinde, daha küçük düğüm noktalarının yer aldığı mahallerin çekirdeğini mescitler, çeşmeler, sıbyan mektepleri oluşturmaktadır (Gençel, 2002: 108). Genellikle dini merkezlerin etrafında organik bir gelişim gösteren mahallelerin yapısını, sosyal ve kültürel değerler de belirlemekteydi (Çelik, 2010: 6). Bu değerlerin meydana getirdiği bir yapı olan çeşmeler, mahalle dokusunun oluşturulmasında da kendine yer bulmuştur. Gerek köşe başları gerek mahalle aralarında rastlanılan çeşmeler, bu eksenin dışında kalan kent dokusuna hareketlilik kazandırmıştır.

Mahalle aralarında halkın ihtiyacına yönelik konumlandırılan çeşmeler dışında, merkezlerde ya da birbiriyle kesişen sokakların genişlediği kısımlarda yer alan çeşmeler, meydan kavramının oluşmasına katkı sağlayarak yeni kent merkezleri oluşturmaktadır. Açık alanlarda, dört yüzlü cephesi algılanabilen bu çeşmeler, yapıldıkları alanlarda meydan kültürünün gelişmesini sağlamıştır (İgüs, 2015: 685). Çeşmelerin oluşturduğu bu meydan kavramı, insanların günlük yaşamda aktif olduğu ve kamusallaşmanın yaşandığı mekanlar olmuştur (İgüs, 2015: 692). Pervititch haritaları üzerinden incelenen kent dokusunda genellikle, birkaç sokağın kesiştiği yerler veya genişleyen yollar üzerinde (Harita 5) sıklıkla çeşme yaptırıldığı görülmektedir. Çeşmelerin konumlandırılmasında seçilen bu alanlar, Osmanlı kentlerinde oturmamış meydan kavramının oluşmasına katkı sağlaması nedeniyle kent dokusundaki yeri ve çevreyle kurduğu ilişki bakımından dönem içerisinde büyük bir farklılık arz etmektedir. Günümüzde ise bu çeşmelerin kimisi mevcut tipolojisini korumakla beraber, bazı çeşmeler genişletilen yollar, artan nüfusla beraber ortaya çıkan yapılaşma ve yeni yol düzenlemeleriyle birlikte meydan çeşmesi niteliğini kaybetmiştir. Örneğin Pervititch haritasında 1930'lardaki sokak düzenlemesine göre meydan çeşmesi niteliğinde (Resim 1) yapılan Beylik Çeşmesi günümüzde (Resim 2) Selimiye Kışlası'nın bahçesi içinde kalmıştır. Bulunduğu konum bağlamında değerlendirilip, gruplandırılan çeşmeler, günümüzde çeşitli nedenlerden dolayı ilk yapıldığı konum ve çevreye tabii değildir. Bu noktada çeşmeleri orijinal kent dokusu içerisinde değerlendirebilmek hususunda Pervititch haritalarının önemi büyüktür.

Harita 5. 59 Numaralı Pervititch Haritasında Yer Alan Meydan Çeşmesi Örnekleri

Resim 1. Beylik Çeşmesi, 1850'ler, Claude- Marie Ferrier Pierre de Gigord Koleksiyonu

Resim 2. Beylik Çeşmesi (Kılıç, 2022)

Çeşmelerin konumlandırılışında özellikle sokakların köşe başlarının tercih edildiği görülmektedir. Özellikle sokak köşelerine yerleştirilen çeşmelerin, sokağın dokusuna

uygun olarak köşelerinin pahlanması söz konusudur. Burada sokak dokusunun, çeşmenin strüktürü üzerindeki etkisini görmek mümkündür. Örneğin 54 numaralı Pervititch haritasında yer alan (Harita 6) Abbas Ağa Çeşmesi (Resim 3) bulunduğu sokağın yapısına uygun olarak pahlanmıştır. Ayrıca Pervititch haritasında, çeşmenin planını yansıttığı da dikkat çekmektedir. Sokakların birbirine açıldığı köşe başlarına yerleştirilen bu çeşmelerin pahlanmasıyla birlikte sokaklar arasında bir bağlılık sağlamış ve aynı zamanda çeşme, her iki sokağında ortak bir ögesi (Harita 5) sayılmıştır. Kısacası köşe çeşmelerinin pahlanması, bulunduğu mekânın peyzajıyla uyum sağlayarak bütünlük kazanmasına katkı sağlamaktadır.

Resim 3. Abbas Ağa Çeşmesi (Kılıç, 2018)

Harita 6. 54 Numaralı Pervititch Haritasında Yer Alan Abbas Ağa Çeşmesi

Değişik mekanlarda yer alan çeşmeler, ya ilk yapılacağı zaman bir amaç düşünülerek yapılmış ya da yapıldıkları alana zaman içerisinde bir anlam kazandırmıştır (Özer, 2010: 130). Yapıldığı mekân bağlamında çeşmeler; cami, tekke ve dergâh gibi tarikat yapıları, medrese, Osmanlı tebaasına ait mezarlık alanlarının dış duvarları ve külliyeler bünyesinde sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Pervititch haritalarından yola çıkılarak incelenen kent dokusunda, yapısal çözüm olarak özellikle medrese ve mekteplere (Resim 4) bitişik bir şekilde çeşme yaptırıldığı görülmektedir. Eğitim yapılarının toplum

yaşantısında yoğun bir hareketliliğe sahip olduğu düşünüldüğünde, bu kurumlarla beraber, temel ihtiyaç olan suyun sağlandığı çeşmelerin birlikte sıkça yapılması arasında bağlantı kurulabilir. Çeşmelerin yapıldığı mekanların tercihinden yola çıkarak, çoğunlukla günlük yaşamda halkın daha aktif bir rol izlediği kamusal alanlarda yapıldığı söylenebilir. Bunun dışında, mahalle içerisinde çeşmelerin dağınık bir yerleşim izlediği görülmektedir. Organik bir düzende gelişen Osmanlı kent dokusunda, çeşmeler de bu düzene ayak uydurmuş ve ihtiyaç odaklı olarak organik bir biçimde dağılım göstermiştir. Kısacası, ihtiyaç amaçlı olan bu çeşme yapıları yine ihtiyaca yönelik konumlandırılmış; halkın kolay ulaşabileceği yerlerde dağılım göstermiştir.

Harita 7. 55 Numaralı Pervititch Haritasında Yer Alan Hacı Ahmet Paşa Çeşmesi

Resim 4. Hacı Ahmet Paşa Çeşmesi (Kılıç, 2018)

Toplunun sohbet etme ve kamusallaşma alanını da oluşturan çeşmeler, kentin içme suyunu sağlamak dışında bir işleve de sahiptir. Pervititch haritaları üzerinden, kent dokusu içerisinde incelenen çeşmeler, özellikle kamusallaşmanın sağlanmasına elverişli noktalara, yani köşe başları ve yolların genişleyen kısımları üzerinde konumlandırılmıştır.

Çeşmeler Osmanlı kent dokusunu etkileyen yapılar olmuştur. Osmanlı toplumu bir hayır olarak sıklıkla çeşme yaptırmıştır. Pervititch haritaları üzerinden çeşmelerin kent dokusunda ki bu yoğunluğu görülmektedir. Ermeni ve Rum yerleşimlerinin yoğun olduğu özellikle Bağlarbaşı ve Selamsız bölgesinde, diğer yerleşim yerlerine göre mevcut çeşme

sayısı azdır. Bu bağlamda çeşmelerin varlığı ve dağılımı, İslam dininin çeşme yaptırmadaki etkisini yani dinin mekânsal örgütlenme üzerindeki gücü göstermektedir.

3. SONUÇ

Yapıldığı dönemin üslup özelliklerini yansıtan çeşmeler, bu değişimlerin takip edilebilmesi açısından gerek mimari gerekse süsleme özellikleri bakımında bilimsel çalışmalarda sıklıkla yer bulmuştur. Bunula birlikte, Osmanlı kent dokusunda çeşmelerin nasıl bir yere sahip olduğu üzerinde durulması gereken diğer bir konudur.

İnsan hayatının en temel gereksinimi olan suyu, insana ulaştırmakta aracı olan çeşmeler, mahallelerin en kuytu köşelerinde dahi kendine yer bulmaktadır. Organik bir düzende gelişim gösteren Osmanlı kent dokusunda, çeşmelerin konum itibarıyla yayılışı da organik bir dağılım izlemiştir. Kent dokusunu tüm açıklığıyla sergileyen Pervititch haritalarında yer alan çeşme yapıları; mekân bağlamında incelendiğinde, toplumsal yaşamın gereksinimleri doğrultusunda gelişen pratik çözümlerle konumlandırıldığını görülmektedir.

Gelişen teknoloji sayesinde suya ulaşılabilirliğin kolaylaşması ve değişen kültürle birlikte daha içe dönük, kapalı bir toplumun oluşması, şehirlerin modernleşerek apartman kültürünün ortaya çıkması gibi sebepler doğrultusunda sokaklardaki çeşmeler yerlerini evlere taşımıştır. Bunun bir sonucu olarak sokaklarda, köşe başlarında veya meydanlarda rastlanılan çeşmeler zaman içerisinde değerini yitirmiş ve işlevsiz bir hale gelerek unutulmuştur.

Çeşmeler Üsküdar'ın kimliğini oluşturan küçük ölçekli yapı gruplarından. Bu tarihsel kimliğin devamlılığı için sokak dokusundaki yerini koruyarak, gerekli bilincin oluşturulması şarttır. Sokak dokusunun önemli bir yapı grubunu oluşturan ve Osmanlı kent olgusunu anlamlandırmada, kültürel belleğimizde önemli bir yer tutan çeşmelerin gelecek kuşaklara aktarımı konusunda koruma önlemleri yetersiz kalmaktadır. Bu noktada yerel yönetimlerle birlikte, çeşmenin bulunduğu bölgedeki yerleşik nüfusunda sorumluluk üstlenmesi çeşmelerin korunmasında önem arz etmektedir.

Yok olan Osmanlı sokak dokusu içerisinde çeşmelerin izlerini Pervititch haritalarından takip etmek, dönemin mahalle dokusunu ve çeşmelerin bu dokuda ki yerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Çağın getirdiği değişimler sokak dokusuna da yansımıştır. Çeşmeler günümüze gelebilen tarihi eserler olsalar bile, ait oldukları kültürün belleğinden uzak ve apartmanlaşan İstanbul mahallelerinde unutulmuştur. Değişen çevre ve hızla yayılan kentleşme, çeşmelerin eski anlamlarının kaybolmasına neden olmakta ve Osmanlı kent olgusunun mihenk taşlarından biri olan çeşme yapılarını, sokak dokusu içerisinde silikleştirmektedir.

Sonuç olarak, çeşmeler kent dokusu içerisindeki bağlamlarını kaybetmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı toplumunun gündelik yaşamında ve kent dokusu içerisinde önemli bir yer tutan çeşmeler eski anlamlarını yitirmiştir.

KAYNAKÇA

- Alver, K., (2010), “Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği”, *İdealkent*, C.I, S.II, Ankara, İdela Kent Yayınları, ss.116-139.
- Aslanapa, O., (2015), *Türk Sanatı*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Çelik, Z., (2010), *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, (çev. Selim Deringil), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergen, Y. B., (2001), “Anadolu Kültürünün Kent Mekanına Yansıması ve Mekânı Biçimlendirmesi”, *Prof. Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, (Ed. Mustafa Denktaş- Yıldırım Özbek), Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı Kültür Yayınları.
- Gençel, Z., (2002), “İstanbul’un Merkez Bölgesi Üzerine Morfolojik Bir Çalışma”, *200’den Kesitler I: Osmanlı’da Mekanlar/ Zamanlar/ İnsanlar*, (Der. Ali Uzay Peker), Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Güvenç, M., (1999), “Pervititch Haritaları: İstanbul için Bitmemiş Bir Araştırma Projesi” *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E., (1999), *İstanbul’da Gündelik Hayat*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- İğüs, E., (2015), “XVIII. Yüzyıl İstanbul’unda Fiziki Çevre, Meydan Çeşmeleri ve Çeşme Meydanlarının Etrafında Oluşan İstanbul Meydanları”, *Osmanlı İstanbul’u II. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*, İstanbul, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Lefebvre, (2014), H., *Mekânın Üretimi*, (çev. I. Ergüden), İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Ödekan A., (1997), “Çeşme” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, YEM Yayınları.
- Önge, Y., (1981), “Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya.
- Önge, Y., (1984), “Vakıf Müessesesinde Su ve Önemi”, *I. Vakıf Haftası Dergisi*, Ankara.
- Özer, S. (2010), “Geçmişten Günümüze Kent – Çevre İlişkisi İçinde Çeşmeler”, *Sanat Dergisi*, S.13, C.0, ss. 129-134.
- Sabancıoğlu, M. (2003), “Jacques Pervititch and His Insurance Maps of Istanbul”, *Dubrovnik Annals*, 7, pp.89-98.
- Sabancıoğlu, M., (2001), “Haritaların Kullanım Alanlarına Dair Birkaç Not”, *Cumhuriyet Gazetesi Kitap Eki*, S.607, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

- Ferrier, C., Scutari (Constantinople) Neg. No. 962, 1850s.
https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE2389019 (Erişim Tarihi: 30.03.2022)